

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**Magyar kulturális intézmények múltja
és jövője a Székelyföldön**

Bujdosóné Dani Erzsébet

Budapest

2008

Magyar kulturális intézmények múltja és jövője a Székelyföldön

Egy intézmény történetének bemutatása, fejlődése különböző állomásainak nyomon követése, a megalakulás eredeti célkitűzése és a jelen valóság összehasonlítása nemes feladat, különösen akkor, ha a tárgyalt intézmény, gyűjtemény a jelenben már egy másik országhoz tartozik. A dolgozatomban ismertetett két könyvtár jelenleg a magyar határokon kívül fekszik, és mégis a magyar kultúra és művelődés meghatározó szereplője. Történetükben sok azonos, és sok eltérő vonás fellelhető. Természetesen súlyukat tekintve nem lehet őket egy mércével mérni, hisz a Székely Nemzeti Múzeum egy önálló intézmény, míg a Tudományos Könyvtár egy olyan gyűjtemény, mely soha nem volt önálló, hanem egy iskola, majd később más különböző intézmények részeként működött. Ezért a dolgozat két része nincs arányban egymással. Az első rész egy fordulatokkal teli intézménytörténet, a második pedig egy kicsit nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb gyűjtemény-történet, mely iskolatörténeti adatokkal van kibővítvé.

Jogosan tehető fel a kérdés. Mennyiben sikerült a vizsgált intézményeknek a történelem viharaiiban helytállniuk, magyar jellegüket megőrizniük és mi volt az ára annak, hogy a jelenben is, különböző utakat megtéve eredeti céljaiknak megfelelően az ottani helyi közösség, a székely-magyarág érdekeit szolgálhassák.

1. A Székely Nemzeti Múzeum

A Székely Nemzeti Múzeum története kalandos, fordulatokkal teli, kihívásokkal tüzdelte. Összességében megállapítható, hogy a múzeum története, fejlődése az éppen aktuális társadalmi, politikai, gazdasági helyzeten túl, mindig annak volt a függvénye, hogy ki állt az élén. A létrehozás, megalakulás vajúdása, az egymással versengő székely székek állandó civakodása, a jogi és helyi kérdéseken való vita nem egyedülálló, és nem meglepő. Székelyföldön székely-magyarok éltek és élnek, miért is mondanának ellent annak a szomorú magyar sajátosságnak, hogy az érdekek és ellenérdekek mindig megosztják a döntés előtt állókat. A Székely Nemzeti

Múzeum szabályrendszere tökéletesen beleillik a magyar intézmény-történeti kánonba, legalábbis ami a kezdeteket illeti. Az már csak részletkérdés, hogy létének 120 éve alatt olyan karneváli elemek jelentek meg a színterén, melyek nem vetettek pozitív fényt sem az intézmény vezetőségére, sem az azt fenntartó közösség hozzáállására. Egy kis vidéki, jelentéktelennek tűnő gyűjtemény, egy kis vidéki, akkor jelentéktelennek tűnő, de elhivatott autodidakta, és egy nagy léptékekben, összértékekben gondolkodó nemes asszony kellett ahhoz, hogy a „megszületés” pillanata létrejöjjön. A kezdet nem volt könnyű, akkor is működött a bürokrácia, akkor is meg kellett keresni a megfelelő fórumokat, csatornákat, embereket, kínálkozó alkalmakat. Ez a tény magában nem meglepő, és nem mond semmi újat. Az a meglepő benne, ahogyan a két ember szívósan, makacs elhatározással, meggyőződéssel, kitaróan menetelt a általuk kijelölt úton. Az is részletkérdésnek tűnik, hogy az idő mindig elmosza a kisebbet, csak a nagyobb neve marad fenn, és örzi tettének nagyságát. Zathureczky Emília neve mindenki előtt ismert, míg Vasady Nagy Gyula jeltelen sírban nyugszik a sepsiszentgyörgyi temetőben. De ez a mozzanat is tökéletesen beleillik a kánonba.

Magyar időkben, magyar gyökerekkel, szívós székely elhatározással, a 19. század 70-es éveiben, a kiegyezés után nem volt lehetetlenség életre hívni egy új intézményt. A nagyobb gond a fenntartó közösség megnyerése volt, valamint az, hogy a három székely szék ebben egy irányvonalat képviseljen. Hosszú harc során, de ez is sikerült, és sikerült az is, hogy a kezdeti nehézségek után a magyar tudományos életből érkezzen egy olyan nagy tudású szakember, aki saját tudományos karrierjét feláldozva tette le munkájának gyümölcsét a város elé. Magyar sajátosság az is, hogy a város ezt nem tudta megfelelően értékelni, olyannyira nem, hogy negatív hozzáállásával ki is vetette magából azt a Nagy Gézát, aki a vidékiesség névtelenségéből próbálta kiemelni a rábízott múzeumot. De ez is beleillik a kánonba, ez sem meglepő. Az talán már nem annyira egyértelmű, hogy a magyar végeken kezd kibontakozni egy olyan, a tudomány szolgálatában álló intézmény, mely egy pár évtizeden belül kivívja a szakmában az őt megillető helyet, és lassan-lassan magára irányítja a magyar tudományosság figyelmét is.

László Ferenc személye már elfogadható volt a helybéli közösség számára, és ami fontosabb, a magyar tudomány számára is. És ez fordulópont az intézmény életében. László magával hozta ebbe a fővárostól nagyon távol eső kisvárosba azt a szellemiséget, mely Kolozsvárt, Budapestet, és Európa nagy városait jellemezte. László szaktekintély volt, és a Nagy Géza által elkezdett munkát, elképzelést, koncepciót állította olyan pályára, melynek kiteljesedése csúcán ott áll az országos és nemzetközi elismerés. László tudós ember volt, aki tudományos eredményeket produkált, ezzel is egyre jobban erősítve múzeuma, városa hírnevét és szakmai munkája elismerését. De az igazi kiteljesedéshez egyedül kevés volt, kellett hozzá

egy olyan társ, aki a tudományosságon kívül lobbizni is tud az intézményért, erős és határozott egyéniségével érdekeket is tud érvényesíteni. Ez az ember volt Csutak Vilmos. Ők ketten felismerték azt is, hogy komolyan és nagy súllyal dolgozni csak méltó körülmények között lehet. Hatalmas munkát fektettek abba, hogy a magyar államot, és a helyi közösséget maguk mellé állítva felépítsenek egy olyan épületet, mely valóban méltó kereteket adott a gyűjteményeknek. Ebben a mozzanatban egy picit eltér a múzeum története az általános irányadó mértéktől. Az akkor felerősödött, magyar nacionalista érzelmekre alapozó intézmény-létesítési hullámban csak annyiban vett részt, hogy a már meglévő gyűjteményének a magyar állam segítségét kérve, otthont építsen. Hozzáteve a maga javait, a fenntartó közösség áldozatait, szerepvállalását ebben a nagy munkában. Vitathatatlan, hogy az építkezés költségeinek nagy részét az állam fedezte, de az is vitathatatlan, hogy a város, a környék is meghozta a maga anyagi áldozatát. Ezért is fájdalmas, talán igazságtalan, hogy néhány hónappal a költözés után kitört az a háború, mely rombolásain túl egy olyan világot hozott magával, amit átvészelni magyar kisebbségként nagyon nehéz volt.

Sajátos módon, a két világháború közti időszak az, amely a körülmények ellenére, a legvirágzóbb korszak a Székely Nemzeti Múzeum történetében. Ellentmondásokkal teli korszak ez, hisz oly mértékben változtak meg a feltételek, hogy talán más esetben ezek a megszűnését hozhatták volna magukkal. Kiszakadva a magyar folytonosságból, belekényszerítve egy új állam kereteibe, kisebbségi létre kárhoztatva, magyar gyűjtemények tárházaként románnak kikiáltott területen, szinte hihetetlen az a munka, amit Csutak Vilmos és csapatának neve fémjelez. Itt mutatkozik meg igazán Csutak összes emberi, szakmai nagysága. Szinte élharcosként csatlakozik határon túliként Klebersberg eszméihez, gondolataihoz, hogy a magyarság egyetlen fegyvere a tudás és a kultúra. Ügyesen használja ki román szakmai és politikai kapcsolatait, szinte azonnal rááll az új pályára, éspedig úgy, hogy egyetlen percig nem mozdul el eredeti céljaitól, magyar intézményi lététől. És igazából ez a hatalmas eredmény. Sikerül megtartania az önálló jogi státuszt, sikerül kivívnia a román szakma elismerését, a kisebbségi lét megtartását, a finanszírozás megoldását, a múzeumban folyó munka folytonosságát. A háború okozta romokból felépít egy olyan tudományos intézetet, mely a már megalapozott kiváló szakmaiság útjait választja, éspedig úgy, hogy az az új impériumnak is megfeleljen. Csutak munkájának gyümölcse sokáig kamatozik, hisz halála után a múzeum évekig abból profitál, amit ő elindított, lefektetett. Az interregnum korszaka csak átmenet, előszoba egy olyan időszakhoz, mely ellentmondásokkal teli, és tragédiába torkollik.

Herepei János személyisége is rányomta bélyegét az intézményre, főleg a gyűjtemények sorsára. Herepei Kolozsvár szellemét hozta a végekre, mely szellem nem minden esetben

egyezett a székely elgondolásokkal. Elkezdődik egy olyan, sokszor megalázó, és méltatlan vita, harc, mely a tudományosság álarca mögé bújva nem más, mint a vezető szerepek megszerzése. Kolozsvári elképzelések szerint a román területen lévő Erdély tudományos központja nem lehet más, csak a kincses város. Sepsiszentgyörgy ezzel szemben jogosan kéri azt, hogy a Székelyföld kutatásainak, tudományos munkáinak a múzeum lehessen a központja, hisz ez teljesen egyértelmű. Elkezdődik egy olyan megosztó, sehová nem vezető vita, polémia, mely bővelkedik a karneváli elemekben. Miközben az „uralkodó” román fél páholyból nézi a hatalmi harcot, a történelem kerekai is forognak. Megtörténik az újabb hatalomváltás, egy rövid korszakra a magyar területek nagy része visszakerül az ősi földhöz. Herepei nagy hibája, hogy ebben a helyzetben nem tudott úgy érdekeket érvényesíteni, ahogyan azt a körülmények megkívánták volna. Tipikus funkcionárius, a parancsokat úgy hajtja végre, hogy nem gondolkozik azok esetleges következményeiről. Ennek egyenes következménye, hogy a második világháború menekítési akcióiban, 1944-ben a gyűjtemények nagy része elpusztul, megsemmisül.

A múzeumot hatalmas csapás érte. Szinte romjaiban heverve került egy újabb történelmi csapdába, újabb kisebbségi sorsba, mely sokkal nagyobb veszélyeket rejtett már magában, mint az előbbi. Régen nem a szokásos kánon útját járja a múzeum. Sajátos útja van, sajátos sorsa, és az élen sajátos emberek állnak. De valahogyan mindig megtalálják a fényt az alagút végén. Érdekes módon valahogyan mindig sikerül összeszednie magát, és büszke székely múzeumként hirdetni a magyar gyökerekből származó létét.

Az átállás az új, már egyszer megismert román oldalra megint nem egyszerű, figyelembe véve azt, hogy most már a másik oldal hozzáállása keményebb, követelőzőbb, és már nincs Csutak, aki ezt ügyesen menedzselni tudná. Szabédi László személye sok mindenre megoldás, sok mindenre nem. Szabédi pártállása segített az akkori politikai helyzetben, de az már más kérdés, hogy ez végül hová vezetett. Két évi sepsiszentgyörgyi tartózkodása során jogi alapokat fektetett le, de szakmaiságról szó sem volt. Hogy is lehetett volna, amikor az új politikai helyzetben, nagy utódainak árnyékában, történészek és tudósok utódjaként egy irodalmár, egy költő kerül az intézmény élére, akinek ráadásul kikristályosodott politikai állásfoglalása van. Nehéz eldönteni, hogy mennyit ártott vagy segített a múzeumnak ez a politikai hozzáállás, az egyértelmű véleménynyilvánítás. Hajlamos vagyok arra, hogy kijelentsem, miszerint a későbbiekben megtörtént események tükrében úgy látszik, hogy nem sokat változtattak a múzeum sorsán. A román politika már akkor eldöntötte a jövőt, és az akkori magyar politikusok által kidolgozott törvénytervezetek semmit nem változtattak az irányelveken. A Magyar Autonóm Tartomány, majd a sepsiszentgyörgyi múzeum csak állomások voltak azon az úton, melynek végcélja a teljes bekebelezés és asszimiláció volt.

Az államosítással derékba törtek egy nagy ívű korszakot, a múzeumot és vezetőit megfosztották a döntés jogától, és lassan-lassan ráterelték arra a román útra, melyen haladva magyarságát megtagadva eszköze lett a magyar és román történelem meghamisításának.

Székely Zoltán személye, munkássága és tettei még nem tisztáztak. Nem is lehetnek azok, hiszen még nincs meg ehhez a kellő történelmi távlat. Székely volt az a vezető, akinek munkássága alatt megtörtént mindaz, ami kisebbségi intézményekben megtörténhetett. Nehéz, nagyon nehéz helyzet volt, hisz ő megélhette a múzeum dolgozójaként a magyar múltat és a román jelenet. És az a román jelenet alapjaiban volt más, mint a Csutak-korszakra jellemző román hatalom. Székely doktori disszertációjában, amit Budapesten védett meg, cáfolta a román kontinuitást, és mégis ő volt az, aki székelyföldi ásatásaival hozzájárult a kontinuitás elméletének bizonyításához. Rendkívül jó kapcsolatokat ápolt a román szakmai és politikai vezetőkkel. Fenntartotta az intézményt, igyekezett magyar dolgozókat foglalkoztatni, és közben szervezte a román történelemhamisításokat illusztráló kiállításokat. A román kommunisták elvtársa volt, és ugyanakkor magyar történész. Megszervezte Ceaușescu látogatását, tárlatait a román történelem szolgálatába állította, és közben az államtól kapott pénzen kiásta a magyar temetőket. Elvitték a levéltárat, de megmaradt a múzeum könyvtára, irattára. Jogosan tehetjük fel a kérdést: ki volt Székely Zoltán? Kit képviselt, és milyen érdekeket szolgált? A kérdésekre egyelőre nincsenek objektív válaszok. Egyetlen fogódzó van csupán, amit újra a történelem kerekének forgása hozott a felszínre. 1990-ben, a szocialista diktatúrát átvészelt Kovászna Megyei Múzeum egyetlen tollvonással lett újra hivatalosan is magyar intézmény. Tény az is, hogy ez senki másnak nem köszönhető, csak annak az embernek, aki a csapatával együtt végigvezette azokon az éveken, melyekben a kérdés igen egyszerűen csak ennyi volt: maradni, vagy megszűnni. Székely módszerei, hozzáállása kétségkívül vitatottak, és nem is e dolgozat célja, hogy ezeket tisztázza. Céлом viszont az, hogy bebizonyítsam, miszerint a kisebb-nagyobb kitérőket nem számítva a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum alapjaiban, célkitűzéseiben, történetében, feladataiban megmaradt szilárd gyökerekkel rendelkező magyar intézménynek.

2. A Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára

A Tudományos Könyvtár története nem ennyire színes, nem ennyire fordultatos. Nem is lehet, hisz már létrejöttékor egy iskola keretében volt ágyazva, és egy oktatási intézmény története sosem olyan eseménydús, mint egy összetett feladatokat ellátó kulturális intézményé.

Székelyudvarhely egy kis székely város, történetiségében is szerényebb, mint Sepsiszentgyörgy, bár, ezt az udvarhelyi lakosok nem fogadják el, és nem tekintik valósnak. Az viszonyt tény, hogy Udvarhely városa iskolaváros volt, és a mai napig az. A környék székelységének sokféle tanulási lehetőséget biztosított. A református gimnázium meghatározó intézmény volt a város életében, történetében. Könyvtára egyedülálló, híressége kétségtelen, értéke felbecsülhetetlen. A könyvtár története egybefonódik az iskola történetével, melynek léte nem túl eseménydús. A kezdeti nehézségek ugyanolyanok voltak, mint bárhol máshol, a felekezeti keretet adó református egyházközség elvárásai, elvei ugyanazok voltak, mint bármelyik református iskola könyvtárával szemben. Mégis figyelmet érdemel, mert hasonlóan a Székely Nemzeti Múzeumhoz, megőrizte és ápolta magyar gyökereit, a történelem viharaiiban is hű volt eredeti céljaihoz, és ugyanúgy, mint nagy társa, a rendszerváltás után visszatért a magyar és felekezeti keretekhez.

Az iskola történetében is meghatározóak voltak azok az emberek, akik az élén álltak. Ebben az esetben sokkal egyszerűbb a képlet, hisz az intézmény élén szinte 40 évig Gönczi Lajos állt, akinek személye garancia volt, és aki teljesen meghonosította azokat az elveket, melyek akkor sem veszték ki, amikor tüzzel-vassal próbálkoztak kiirtani. Gönczi Lajos személyiségében Csutak Vilmoshoz hasonlítható. Mindketten tanárebekek voltak, szilárd elvekkel és értékrendszerrel. Mindketten hivatásuk fontosságának tudatában tették a dolgukat, vezették az intézményüket. Gönczi Lajos jogosultságai kisebbek voltak mint Csutakéi, hiszen a református egyház alapjaiban szabott meg egy olyan sziklaszilárd keretet, melyet túllépni nem lehetett. Fontos volt neki mindaz, ami egy intézmény élén álló embernek fontos kell, hogy legyen. Tudatosan figyelt oda arra, hogy az iskola könyvtára gyarapodhasson, hogy a szertárak is oly mértékben legyenek felszerelve, ahogyan az akkori lehetőségek engedték. Gönczi társadalmi, szakmai és politikai kapcsolatai nem voltak annyira szerzteágazók, mint Csutak Vilmoséi. De elhivatottságuk azonos súlyú volt. Székelyföld viszonylag kis terület, a szálak előbb-utóbb valahol összefonódnak. A református kollégium jó szakmai kapcsolatokat tartott fenn a Mikó kollégiummal, amely viszont sok éven keresztül otthont adott a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek is. Gönczi Lajos volt az a vezető, aki Haáz Rezső fiatal pályakezdőt rajztanárként alkalmazta, és aki később megalapozta a róla elnevezett Haáz Rezső Múzeumot, mely intézmény pár évtized múlva otthont ad majd a református kollégiumból kiszakított könyvtári gyűjteménynek. Hasonlóak az építkezések kivitelezésének történései is. A múlt századforduló első éveiben születik meg Udvarhelyen is az új épület létrehozásának gondolata. Ők is a magyar államhoz fordulnak segítségért, nem is kevésért, hisz ebben az esetben a félmillió koronás összköltségből 490 000 koronát a magyar állam adott. Református felekezeti iskola révén a kollégium nem kapott a várostól segítséget, sőt a telekredezés ügyében újra felszínre

került a viszály az egyház és a város között. Az események sodrásában ugyanaz a képlet, mint Sepsiszentgyörgyön. Alig adják át az iskolát, alig rendezik be a könyvtárat, alig kezdődik el a tanítás, közbeszól az első világháború, a maga rombolásával. Székelyudvarhely nem közvetlenül a román határnál helyezkedik el, így a román betörés nem okozott akkora károkat, mint a Székely Nemzeti Múzeumban. Gönczi akkor távozik az igazgatói állásból, amikor a nehéz idők kezdődnek, de ez nem tudatos, nem megfutamodás, hisz eljött az idő a nyugdíjba vonulásához. Az impériumváltás itt is meghozta a maga változásait. A kollégium, felekezeti iskola lévén viszonylag védettebb helyzetben volt, hisz az akkori román politika még nem merte teljesen nyíltan támadni a magyar egyházakat. A felszín alatt azonban elkezdődött a folyamat, lassanként beszivárog a kétnyelvű tanítás, a román tankönyvek térnyerése. Érdekes módon a kollégium könyvtárában nem található egyetlen román nyelvű könyv sem azokból az időből. Magyar alapítású intézmény, magyar lakossággal körbevéve, magyar egyház védelme alatt, és mégsem egyszerű a helyzete. A hatalom felé lobbizás nem annyira egyértelmű itt, mint a Székely Nemzeti Múzeumnál. Nem is lehet, hisz más a profil, más az érdek, de a cél közös: megmaradni magyarnak a román szorításban. Ez egyre nehezebb, mert egyre több a román diák, bár ezt Németh László egy kicsit túl borúlatoan rögzítette. Aztán újra jött a fordulat, 5 év magyar fennhatóság alatt. Mi történt? Semmi. A kollégium olyan természetességgel fordult vissza, mintha soha el sem ment volna a román világba. Ebben az időszakban újra megpróbálkoznak az értesítő kiadásával, amit újra félbeszakít a történelem.

Az államosítás itt is mindent kerékbe tört. Elveszik a nevüket, az alapítványaikat, a jogaikat, a múltjukat és a nemzeti tudatukat is megpróbálják megsemmisíteni. A könyvtárat lezárják, nincs gyarapodás, nincs élet, nincs feladat. Elkezdődik a szocialista módszerek beszivárgása. Pedagógiai líceum lesz belőle, nincsenek hivatalos magyar kapcsolatai, Kolozsvár messze van, Budapest még messzebb. Viszont harcok sincsenek, a csörték, viták elmaradnak, hisz nincs miért, a vezető pozícióért küzdeni. Csend van, és egy viszonylagos magas szakmai színvonal. Csend van a könyvtárban, és ez a csend talán a túlélés záloga. Csendben várják a magyarországi ösnyomtatványok azt a lehetőséget, hogy újból a figyelem középpontjába kerülhessenek, amikor elismerik fontosságukat, értéküket. A líceum vezetői hol románok, hol magyarok voltak, a tanrend nagyban tükrözte a romániai elvárásokat, egy dolog azonban tény: az iskola mindig törekedett a szakmai színvonal megtartására.

1990-ben egy tollvonás, és ez az intézmény is visszatért az eredeti útjára, a magyar intézmények köré. Véletlen? Szerencse? Nem. Tudatos munka eredménye, mely ott húzódtott a felszín alatt, az elvekben, a magyar beszédben, a románul tanuló, magyarul gondolkodó fiatalokban. Ezer éves magyar tudatot nem lehet 60 év alatt kiirtani. A magyar történelmet meg

lehet hamisítani, de a magyar elveket nem. Székelyudvarhely ma a székelység fővárosa, büszkén vállalva azt, hogy a tudatos és tervszerű asszimiláció éveiben is meg tudott maradni szinte színmagyar településnek. Nagy múltú iskolái impozáns épületekben uralják a várost, közművelődése színvonalas, könyvtáira is méltán büszke lehet.

Ezek voltak a tények. És hogyan tovább? Megváltozott a világ, lebomlottak a határok, nincsenek tér és időbeni korlátok. A Kárpát-medence magyarsága még mindig több országban szétszórva éli életét. A határon túliság tény, azon nem lehet változtatni. De a kulturális autonómia kérdése nem csak vízió. Lehetőség, melyet bűn lenne kihagyni. Itt az információs társadalom, a maga lehetőségeivel, az idő és tér korlátainak lebontásával. A kultúrában nincsenek határok. Az autonómia kérdése persze korántsem ilyen egyszerű, de megvalósításához akarat, elképzelés, lehetőség, infrastruktúra kell. A Székely Nemzeti Múzeum könyvtára is kapcsolódhatna a nemzeti digitális gyűjteményhez, de megfelelő infrastruktúra nélkül ez lehetetlen. Az akarat meg van hozzá, már csak a kivitelezés hiányzik. Talán újra itt a nagy történelmi lehetőség a magyar állam számára, a kulturális minisztérium számára, hogy elődeihez hasonlóan segítsen a határon túli magyarság intézményein, gyűjteményein. Székelyudvarhely már csatlakozott a digitális programhoz, lassan, de biztosan készül a történelmi anyag feldolgozása.

Zárszóként: az általam kutatott két intézmény múltjának kutatása nagyon szép és lelkesítő feladat volt számomra. Magam győződhettem meg róla, hogy a jelenlegi lehetőségeket maximálisan kihasználva mindkét helyszínen folyik a szakmai munka. A munkatársak és a vezetés mindent megtesznek annak érdekében, hogy a saját és az államtól kapott eszközökkel valamit próbáljanak megvalósítani azokból a célokból, melyeket nagy elődeik, valamint a híres magyar kultuszminiszter, Klebersberg Kunó tűztek ki a magyar kultúráért dolgozók számára.